

Evidentsiaalsus

11.11.2008

Loengu kava

- Mis on evidentsiaalsus?
- Milliste grammatiliste vahenditega väljendab evidentsiaalsust eesti keel?
- Evidentsiaalsussüsteemid Euroopa kaardil
- Võimalikke evidentsiaalsussüsteemide tüüpe
- Kust evidentsiaalid tulevad?
- Kuidas tekkis eesti keele evidentsiaalsussüsteem?
- Eriuurimus: Balkani ja Baltikumi keelte evidentsiaalsussüsteemide tüpoloogilised kaugused

Evidentsiaalsuse definitsioon

“Umbkaudu neljandikus maailma keeltest peab kõneleja igas oma väites markeerima informatsiooni kättesaamise viisi, – näiteks kas ta on olnud ise sündmuse nägijaks, pealtkuuljaks, kas ta teeb järeldusi sündmuse kulu kohta muude olemasolevate andmete alusel või on kuulnud sündmuse kohta kellegi teise käest. Seda grammatilist kategooriat, mille peamiseks funktsiooniks on informatsiooniallika markeerimine, nimetataksegi *evidentsiaalsuseks*.”
(Aikhenvald 2004: 1)

Leksikaalne ja grammatiline evidentsiaalsus

- Soome keeles esineb ainult esimene:

*Hän on **kuulemma** kotona.* / Ø

- Eesti keeles mõlemad:

*Ta on **kuuldavasti** kodus.* / *Ta olevat kodus.*
(kaudne kõneviis)

NB! Siin tuleb juttu ainult grammatilisest evidentsiaalsusest.

Kas eesti keele kõneleja peab igas oma väites informatsiooniallikat markeerima?

- Kui jutt on minevikust, siis pigem jah:

[otsene evidentsiaalsus]	[vahendatud evidentsiaalsus]
<i>Ta oli raamatukogus.</i>	<i>Ta (olevat) olnud raamatukogus.</i>

- Kui jutt on olevikust, pigem ei:

[? markeerimata]	[vahendatud evidentsiaalsus]
<i>Ta on raamatukogus.</i>	<i>Ta olevat raamatukogus.</i>

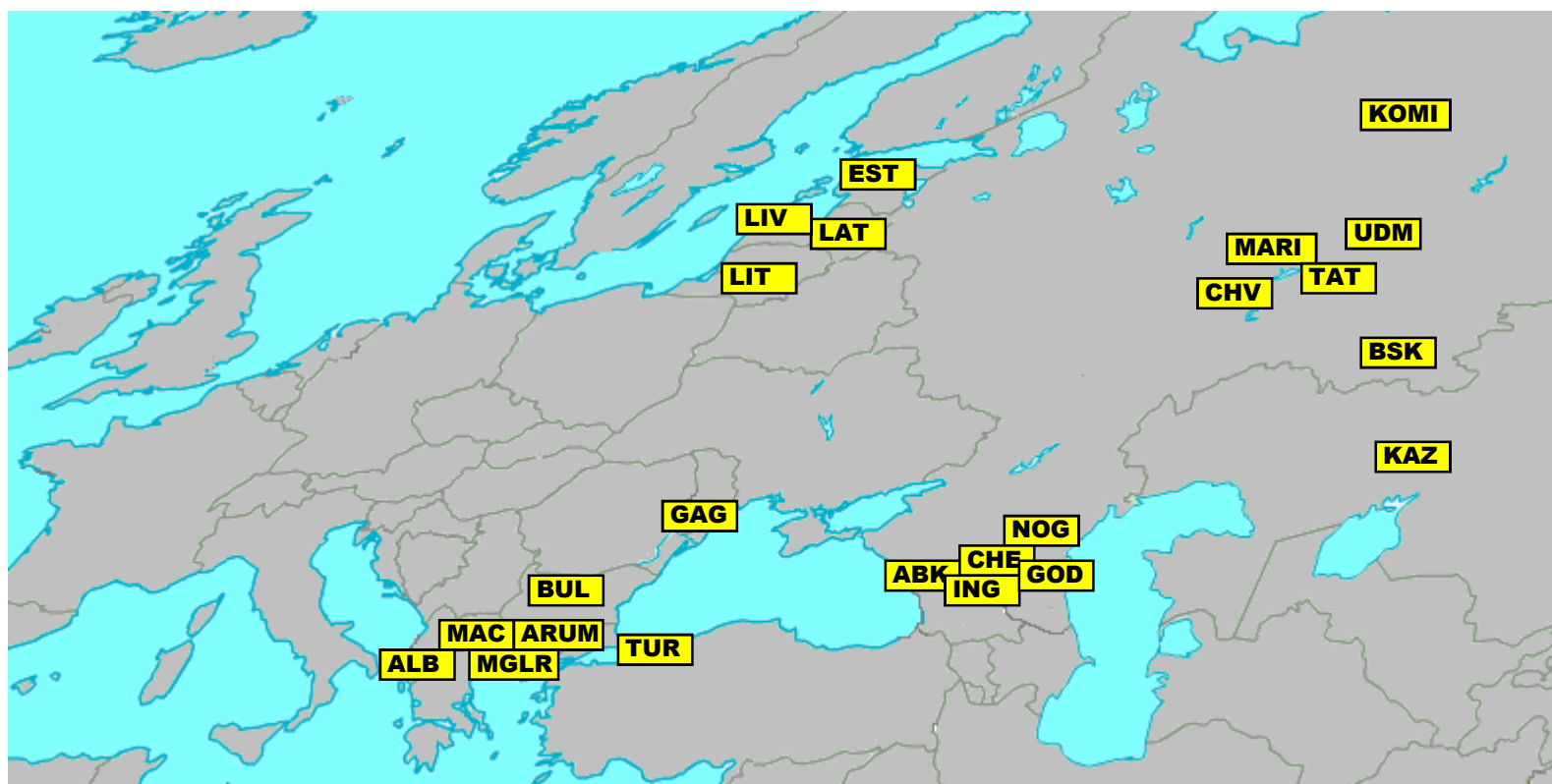
Milliste grammatiliste vahenditega väljendab eesti keel vahendatud evidentsiaalsust?

- *vat*-vorm: *Ta **olevat** maal.*
 - mineviku partitsiip: *Ta **olnud** maal.*
- } kaudne kõneviis
- *da*-infinitiiv: *Ta **olla** maal.*
 - *pidama*-verb: *Ta **pidi** maal olema.*
 - enneminevik: *Ta **oli** maal **olnud**.*

Murretes ka

- *ma*-infinitiiv: *Ta **olema** maal.*
- *na*-potentsiaal(?): *Ta **olna** maal.*
- *ja*-tegijanimi: *Ta **oleja** maal (olnu).*

Millistes Euroopa keeltes on evidentsiaalsus grammatiline kategooria?

Maailmas olemasolevad evidentsiaalsussüsteemide tüübid (Aikhenvald 2004)

- Kahejaolised süsteemid (A) (keel eristab formaalset kaht evidentsiaalsuse liiki):
 - A1: 'otsene (visuaalne)' ↔ 'kaudne (mittevisuaalne)'
 - A2: 'kaudne (mittevisuaalne)' ↔ 'kõik muu'
 - A3: 'refereeritud' ↔ 'kõik muu'
 - A4: 'sensoorne' ↔ 'refereeritud'
 - A5: 'auditoorne (kuuldud)' ↔ 'kõik muu'

Milline on selle klassifikatsiooni järgi eesti keele evidentsiaalsussüsteem?

- Kolmejaolised süsteemid (B) (keel eristab kolme evidentsiaalsuse liiki):
 - B1: 'visuaalne' ↔ 'järeldatud' ↔ 'refereeritud'
 - B2: 'visuaalne' ↔ 'mittevisuaalne sensoorne' ↔ 'järeldatud'
 - B3: 'visuaalne' ↔ 'mittevisuaalne sensoorne' ↔ 'refereeritud'
 - B4: 'mittevisuaalne sensoorne' ↔ 'järeldatud' ↔ 'refereeritud'
 - B5: 'refereeritud' ↔ 'kvotatiivne' ↔ 'kõik muu'

Näide B1 kohta:

- Wanka Quechua (Floyd 1997: 71; 1999: 48)

VISUAALNE

Chay-chruu-**mi** achka wamla-pis walashr-pis alma-ku-lkaa-ña
this-LOC-**DIR.EV** many girl-TOO boy-TOO bathe-RFL-IMPF.PL-NARR.PST
'Many girls and boys were swimming' (I saw them)

JÄRELDATUD

Daañu pawa-shra-si ka-ya-n-**chr**-ari
field finish-PART-EVEN be-IMP-3-**INFR**-EMPH
'It (the field) might be completely destroyed' (I infer)

REFEREERITUD

Ancha-p-**shi** wa'a-chi-nki wamla-a-ta
too.much-GEN-**REP** cry-CAUS-2 girl-1p-ACC
'You make my daughter cry too much' (they tell me)

- Neljajärgelised süsteemid (C):
 - C1: 'visuaalne' ↔ 'mittevisuaalne sensoorne' ↔ 'järelatud' ↔ 'refereeritud'
 - C2: 'visuaalne' ↔ 'järelatud' ↔ 'eelduslik' ↔ 'refereeritud'
 - C3: 'otsene' ↔ 'järelatud' ↔ 'refereeritud' ↔ 'kvotatiivne'

- Viie või kuue liikmega süsteemid on väga haruldased:

Näiteks tariaana keeles:

VISUAALNE

Juse irida di-manika-**ka**

José football 3sgnf-play-**REC.P.VIS**

‘José has played football (we saw it)’

EELDUSLIK (KOGEMUSLIK)

Juse irida di-manika-**sika**

José football 3sgnf-play-**REC.P.ASSUM**

‘José has played football (we assume on the basis of what we already know)’

MITTEVISUAALNE SENSOORNE

Juse irida di-manika-**mahka**

José football 3sgnf-play-**REC.P.NONVIS**

‘José has played football (we heard it)’

REFEREERITUD

Juse irida di-manika-**pidaka**

José football 3sgnf-play-**REC.P.REP**

‘José has played football (we were told)’

JÄRELDATUD

Juse irida di-manika-**nihka**

José football 3sgnf-play-**REC.P.INFR**

‘José has played football (we infer it from visual evidence)’

Kust evidentsiaalid tulevad? (kõige sagedasemad allikad)

- Grammatiseerunud verbidest, enamasti

1) kõnelemist tähistavatest verbidest:

lääne-grööni refereeritud ev. partikkel **unnia** (< *unnir* 'ütleva (et)')

2) aistinguid tähistavatest verbidest:

tariaana visuaalne ev. sufiks **-nuka/-naka** (< *ka* 'nägema-1SG')

wintu sensoorne ev. partikkel **nt^hEr** (< verbi 'kuulma' passivi vorm)

- Deiktilise ja lokatiivse funktsiooniga keelenditest:

sissala refereeritud ev. partikkel ***rɛ / ɛ*** (< lokatiiv-demonstratiivne *rɛ* 'siin', 'see')

meithei järelduslik ev. sufiks ***-lɔm*** (< latiivne (suuna-)sufiks < alg-tiibeti-burma nimisõna 'tee, rada')

- Evidentsiaalsetest strateegiatest (verbikategooriatest, millel on tekkinud evidentsiaalne kõrvaltähendus):

1) modaalelementidest:

patwini mitte-visuaalne sufiks ***-botil-beti*** (< abiverb *-bo/-be* + futuurum)

2) perfektist või resultatiivsest aspektist/ajast:

väga laial alal Euraasias (niinimetatud “Balkani-Lääne-Aasia evidentsiaalsuse vöönd”), nt bulgaaria-makedoonia ev. sufiks **-l** (< perfekti tunnus)

3) koopula-konstruktsioonidest:

hiina pidgin-vene keeles:

Ljudi **pomiraj est'**

person die EXIST.COP=NON.FIRSTHAND

‘The man has died’ (the presence of crows makes the speaker infer that the man has died)

Kuidas tekkisid eesti keele evidentsiaalsust väljendavad grammatilised vahendid?

- *vat*-vorm

Siin on üksmeel. Tekkis *accusativus cum infinitivo* konstruktsioonist (Ikola 1953: 41–43; Campbell 1991):

a) *sai kuulda, et seal üks mees elab*

b) *sai kuulda seal ühe mehe elavat*

c) *sai kuulda, (et) seal üks mees elavat*

d) *ta tegevat tööd*

Toimus *et*-komplementlause (a) ja *accusativus cum infinitivo* konstruktsiooni (b) kontaminatsioon (c), mille järel partitsiip analüüsiti ümber pealause evidentsiaalseks predikaadiks (d). Kolmes esimeses staadiumis laiendas oleviku partitsiibi partitiivi vorm ütlemist või meelte tegevust märkivaid verbe.

- **abiverbita *nud*-partitsiip**

Kolm erinevat hüpoteesi:

1) sama areng kui *vat*-vormi puhul (Künnap 1994):

a) *sai kuulda, et seal üks mees elas*

b) *sai kuulda seal ühe mehe elanud (olevat)*

c) *sai kuulda, (et) seal üks mees elanud*

d) *seal elanud üks mees*

2) arenes mineviku liitaja vormist. On kaks erinevat võimalust.

a) Väljajäetud element on abiverbi *vat*-partitsiip või infinitiiv, mida kasutati kaudse kõneviisi täisminevikus:

tema olevat/olla tulnud > *tema Ø tulnud* (Kask 1984: 243)

b) Väljajäetud element on abiverbi pöördeline vorm, mida kasutati indikatiivi liitminevikus:

on/oli elanud kord > *Ø elanud kord* (Ikola 1953: 51–58; Künnap 1992, 1994; Metslang 1994)

3) Abiverbita partitsiibi kasutamine evidentsiaalina on jäänuk partitsiibi igivanast predikatiivsest kasutusest (Muižniece, Metslang ja Pajusalu 1999). Hüpotees ammutab tuge kahelt poolt:

a) abiverbita *nud*-partitsiibi lai kasutus eesti rahvanarratiivides (muinasjuttudes vms.);

b) nii indo-euroopa kui ka soome-ugri keeleteaduses sügavalt juurdunud veendumus, et verbide infiniitseid vorme kasutati vanasti predikaadina.

Hüpoteetiline areng oleks

[neutraalne predikaat]

*ta **tulnud** koju* → /pöördvormid tõrjuvad tasapisi inf. vormid/ → *ta **tulnud** koju*

[evidentsiaalne predikaat]

- **evidentsiaalne *da*-infinitiiv**

Vähe uuritud; kaks nõrgalt argumenteeritud hüpoteesi:

- 1) läänemurdelised potentsiaalivormid *olne, tulne > olle, tulle > olla, tulla* (Grünthal 1941: 271, ammu ümber lükatud)
 - 2) sisuliselt sama areng kui *vat*-vormi puhul (Mägiste 1943, Ikola 1953)
- (?) → Pjg *Ütle vad küll, uss minna kepi otsa* → *Uss minna kepi otsa*.

- **evidentsiaalne *ma*-infinitiiv**

Vähe uuritud; kaks nõrgalt argumenteeritud hüpoteesi:

1) kuna eesti murretes esineb $v \sim m$ (nt *anumad* ~ *anuvad*) vaheldust, siis võiks olla tegemist (evidentsiaalse) oleviku partitsiibi rööpvormiga (*oleva* ~ *olema*) (Grünthal 1941: 249)

2) sama areng kui *vat*-vormi puhul (Ikola 1953), vrd (Kask 1984: 273)

(?) → Lai ööldasse, et *Juta kivi olema ka sial* → *Juta kivi
olema ka sial.*

- **evidentsiaalne pluskvamperfekt:**

See on Euraasia keeltes levinud evidentsiaalsusstrateegia. Pluskvamperfekt implitseerib tihti seda, et kõneleja ei ole olnud sündmuse tunnistajaks.

- **evidentsiaalne *pidama*-verb:**

Paljudes Euroopa keeltes on modaalverbid saanud juurde evidentsiaalseid funktsioone. Tavaliselt kulgeb areng läbi tõenäosust ja kavatsust väljendavate modaalkasutuste. Eesti keeles tähistab *pidama* verb kahte liiki evidentsiaalsust: JÄRELDATUD ja REFEREERITUD. Esimene on tihedalt seotud tõenäosus-modaalsusega, teine on tekkinud kavatsus-modaalsusest (Erelt 2001), vrd

*Ta **pidi** rumal olema kui ta sellest töökohast loobus.*
[ilmselt oli rumal = järeldan, et ta oli rumal]

*See auto **pidi** kolmeaastase garantiiga olema.*
[oli mõeldud nii > mulle öeldi nii]

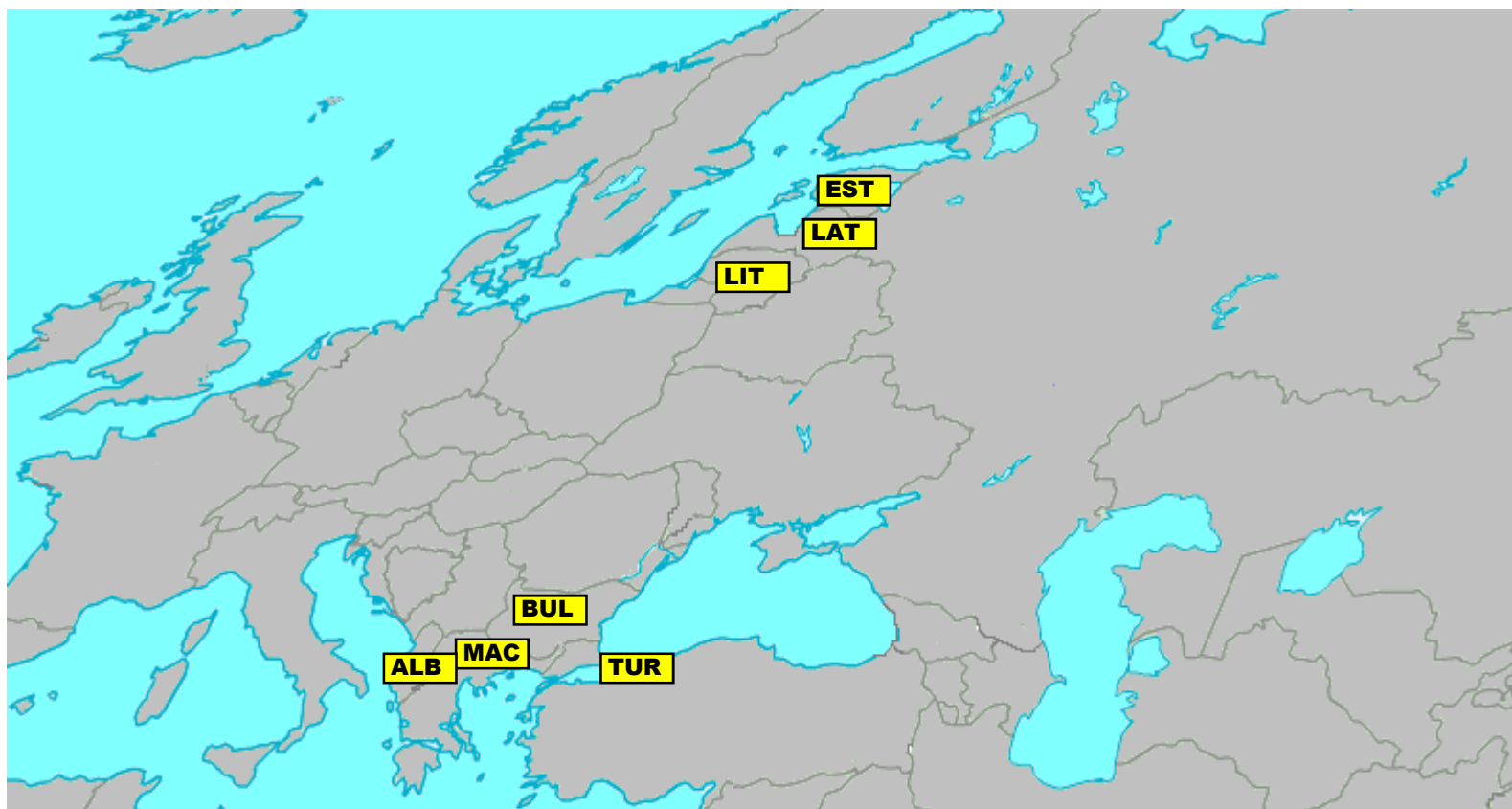
- ***nA*-tunnuseline evidentsiaal Lääne- ja Põhja-Tartumaa ning Saaremaa murrakutes:**

On pakutud kahte võimalikku allikat, millest esimene on pisut tõenäolisem (vt Metslang, Pajusalu 2002):

1) *ne*-potentsiaal (Keem 1970: 18, Kask 1984: 279–280, Metslang, Pajusalu 2002)

2) *nu*- mineviku partitsiip (Metslang, Pajusalu 2002)

Eriuurimus: Balkani ja Baltikumi areaali keelte evidentsiaalsussüsteemide tüpoloogilised kaugused.

Keeli võrreldi 19 parameetri järgi

- Iga parameeter kujutab endast teatud vormilist või semantilist omadust, mis esineb vähemalt ühe vaadeldava keele evidentsiaalsussüsteemis.
- Iga omadus esineb vähemalt ühes kohas mujal maailmas.

Vormiparameetrid

1) Mineviku partitsiip esineb evidentsiaalsuse markerina:

bulgaaria

*Toj **otišāl** na svadba.*

he **go-PST.PTCP** to wedding

‘Allegedly, he went to a wedding.’

2) Oleviku partitsiip esineb evidentsiaalsuse markerina:

leedu

*Jis **rašas** laišką.*

he **write-PRS.PTCP** letter-ACC

‘Reportedly he is writing a letter.’

3) Mõni muu verbi nominaalvorm (nt infinitiiv) esineb evidentsiaalsuse markerina:

eesti

Ta olla pulmas.

s/he **be-INF** wedding-INE

‘Reportedly s/he is at the wedding.’

4) Finiitse abiverbi kohustuslik väljajätt evidentsiaalses minevikus:

läti

Jana vakar Ø atnākusi mājās.

Jana yesterday Ø **come-PST.PTCP** home

‘Reportedly Jana has come home yesterday.’

5) Spetsiaalse evidentsiaalse morfeemi olemasolu:

läti

Jana esot mājās.

Jana be-RM home

‘Reportedly Jana is home.’

6) Abiverbi partitsiibi kasutus “distantspartiklina”:

bulgaaria

Toj živeel mnogo dobre.

He live-PST.PTCP very well

‘Reportedly he lives very well.’

Toj bil živeel mnogo dobre.

He be-PST.PTCP live-PST.PTCP very well

‘Reportedly (+ lower commitment) he lives very well.’

7) Tegumoeline eristus evidentsiaalse strateegiana:

leedu

Jo rašoma laiškas. (Gronemeyer 1997: 103)

he-GEN **write-PASS.PRS.PTCP** letter

‘He is evidently writing a letter.’

Semantilised ja pragmaatilised parameetrid

- 1) Evidentsiaalsussüsteem kodeerib REFEREERITUD evidentsiaalsust.
- 2) Evidentsiaalsussüsteem kodeerib JÄRELDATUD evidentsiaalsust.
- 3) Evidentsiaalsussüsteemi raames võib väljendada üllatust ootamatu seisundi üle; nt

albaania

Sa bukur **folke** shqip! (Eintrei 1982: 111)

how well **speak-ADM.2SG** Albanian[ADV]

‘How well do you speak Albanian!’

4) Süsteemis on vahendeid kolmejaolise eristuse
[MARKEERIMATA / + omadus / – omadus] vormistamiseks:

makedoonia (Friedman 1986)

MARKEERIMATA	OTSENE	KAUDNE
<i>beše pravil</i>	<i>imaše praveno</i>	<i>imal praveno</i>
be-IMPF do-ACT.PST.PTCP	HAB-IMPF do-PASS.PST.PTCP	HAB-PST.PTCP do-PASS.PST.PTCP
'he had done (it)' (with no reference to the source of information)	'he had (it) done' (the speaker confirms it)	'he is said to had done (it)'

5) Evidentsiaalsuse tüübi täpsustatakse üldisest evidentsiaalsest katusterminist:

türgi (Slobin ja Aksu 1982: 194)

Kemal gelmiş

Kemal come-PST.INDIR

'Kemal has reportedly/evidently come.'

Kemal gelmiş- (i)miş

Kemal come-PST.INDIR- be-PST.INDIR

'Kemal has reportedly come.'

6) Evidentsiaalsussüsteem kodeerib geneerilisi väiteid:

albaania (Duchet ja Përnaska 1996: 37)

Po ja kë fati qenka fat.

ja vaat et saatus.DEF **olema-PRS.ADM.3SG** saatus

'Ja nii ongi, et saatus on saatus'

- 7) Evidentsaalset vormi kasutatakse siis kui kõneleja refereerib oma unenägusid:

türgi (Meydan 1996: 131)

Bu gece çok güzel bir rüya gör-dü-m. Büyük bir
DEM öö väga ilus üks unenägu nägema-**DI**-1SG suur üks
bahçe-dey-miş-im.

aed-LOC-**miş**-1SG

‘Nägin sellel ööl ühte väga ilusat unenägu. Ma olla (olnud) ühes väga ilusas aias.’

- 8) Evidentsiaalset vormi kasutatakse sensorsete ja vaimse seisundi märkivate verbidega siis kui kõneleja tahab objektiveerida oma tundeid:

albaania (Duchet & Përnaska 1996: 36)

– *Po më ardhka keq per Franin, – tha*
mul tulema-PRS.ADM.3SG kahju jaoks Fran ütlema-AOR.3SG
vëllai.

vend-DEF

‘Mul on Franist väga kahju, – ütles vend.’

9) Evidentsiaalsed vormid on kivistunud rahvanarratiivides (muinasjuttudes, legendides jms) predikaadi põhivormidena.

Levik keele struktuuris

- 1) Evidentsiaalseid vorme kasutatakse küsilauses, mis ei ole kajaküsimused. Võib edasi eristada üld- ja eriküsilauses esinemuse vahel:

üldküsilauses:

bulgaaria

*Takava li **bila** rabotata?*

such YES/NO **be-PST.PTCP** affair

‘Is that really so?’

eriküsilauses:

albaania

*Ku **qenka** mjeshtri?* (Friedman 2003: 201)

where **be-ADM.3SG** boss-DEF

‘Where is the boss?’

2) Evidentsiaaalsete vormidega antakse edasi vahendatud käske:

bulgaaria

Neka da otideli v Sofia.

let CONJ **go-PST.PTCP** to Sofia

‘Reportedly they should go to Sofia.’

- 3) Evidentialsised vormid eisnevad koos mõne muu morfoloogilise kõneviisiga:

türgi

yazmalıymış (Kononov 1956: 251)

write-DEB-PST.INDIR.3SG

‘Evidently/reportedly he has to write a letter.’

läti

Bûtuõ̃t labâk palikusi te. (Rudzīte 1984: 246)

be-COND-RM better stay-PST.PTCP there.

‘It is said that it would have been better to stay there.’

Tulemused

Legend: + omadus esineb, (+) omadus on kategooriaalselt mitte keskne, esinemuselt haruldane või esineb ainult murretes, – omadus ei esine.

Vormiparameetrid

<i>EVIDENTSIAALNE GRAM</i>	TUR	BUL	MAC	ALB	LIT	LAT	EST
MINEVIKU PARTITSIIP	+	+	+	+	+	+	+
OLEVIKU PARTITSIIP	–	–	–	–	+	+	+
MUU VERBI NOMINAALVORM	–	–	–	–	–	(+)	+
ABIVERBI VÄLJAJÄTT	+	+	+	–	+	+	+
PÜHENDUNUD MORFEEM	–	–	–	+	–	+	+
DISTANTSPARTIKKEL	+	+	(+)	+	(+)	–	–
TEGUMOELINE ERISTUS	–	–	+	–	+	(+)	–

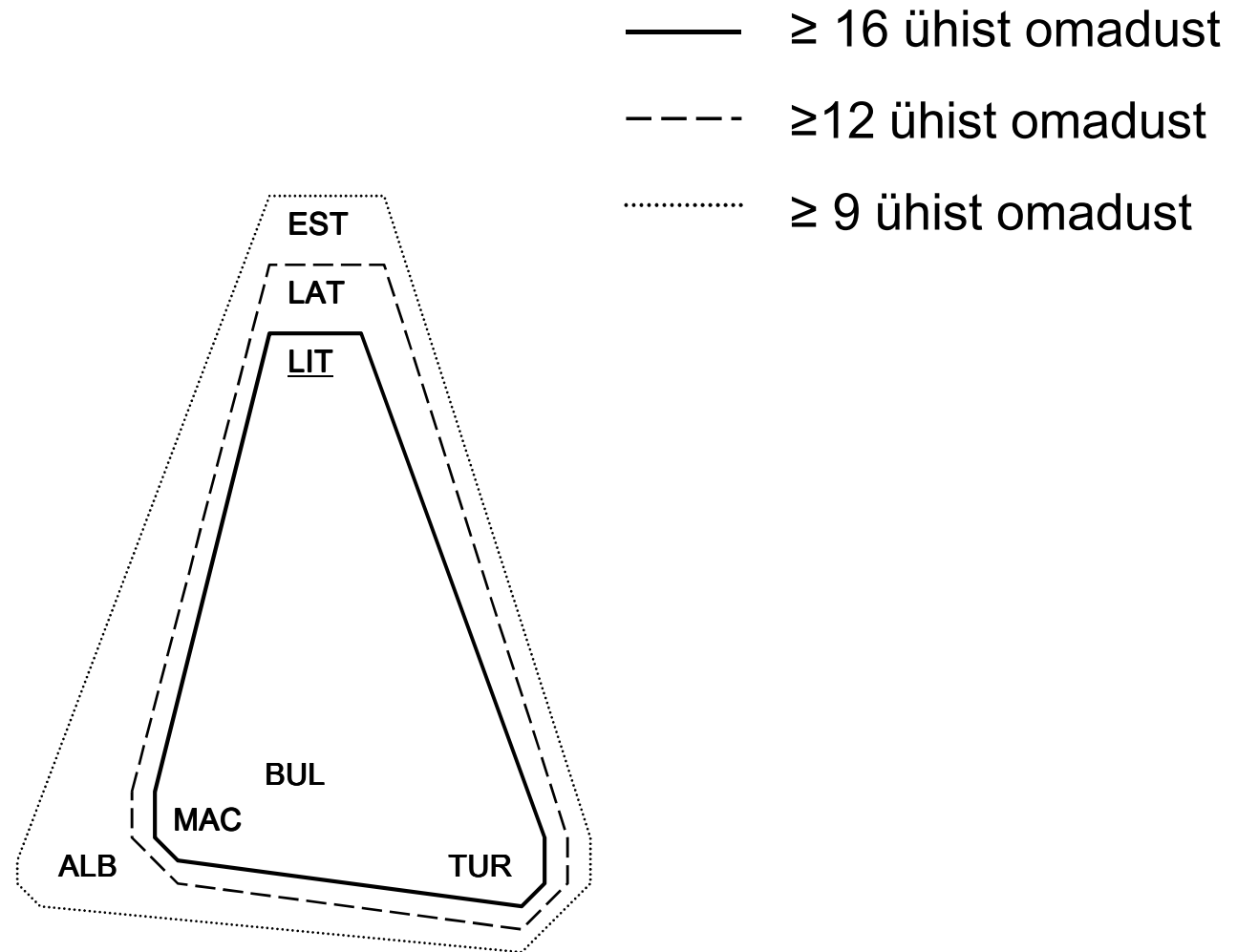
Semantilised ja pragmaatilised parameetrid

FUNKTSIOON	TUR	BUL	MAC	ALB	LIT	LAT	EST
KODEERIB REFEREERITUD EVIDENTSIAALSUST	+	+	+	+	+	+	+
KODEERIB JÄRELDATUD EVIDENTSIAALSUST	+	+	+	+	+	—	—
KODEERIB ÜLLATUST	+	+	+	+	+	—	—
KOLMEJAOLINE ERISTUS MARKEERIMATA LIIKMEGA	+	—	+	—	—	—	—
EVIDENTSIAALSUSE ALLTÜÜBI TÄPSUSTAMINE	(+)	(+)	(+)	—	(+)	—	—
VORMISTAB GENEERILISI VÄITEID	—	—	—	+	—	—	—
REFEEREERIB UNENÄGUSID	+	+	+	+	(+)	—	—
OBJEKTIVISEERIB TUNDEID JA AISTINGUID	—	—	—	+	—	—	—
KIVISTUNUD RAHVANARRATIIVIDES	+	+	+	(+)	(+)	+	+

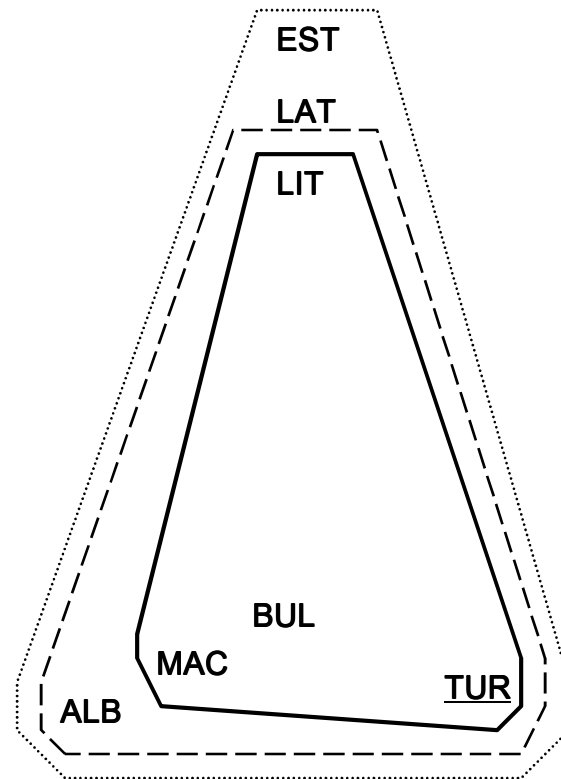
Levik keele struktuuris

SÜNTagMA	TUR	BUL	MAC	ALB	LIT	LAT	EST
KÜSIMUSTES (PEALE KAJAKÜSIMUSTES)	+	+	+	+	(+)	–	–
VAHENDATUD KÄSKUDES	(+)	+	+	+	–	+	–
MORFOLOOGILISE KÕNEVIISIGA	+	–	–	–	+	+	–

Sarnasuse aste leedu keelega

Sarnasuse aste türgi keelega

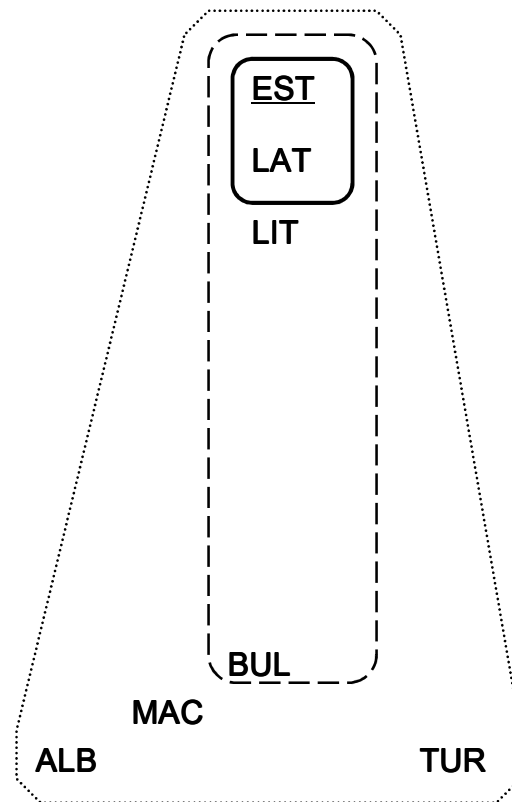
- ≥ 16 ühist omadust
- - - ≥ 11 ühist omadust
- ≥ 9 ühist omadust

Sarnasuse aste eesti keelega

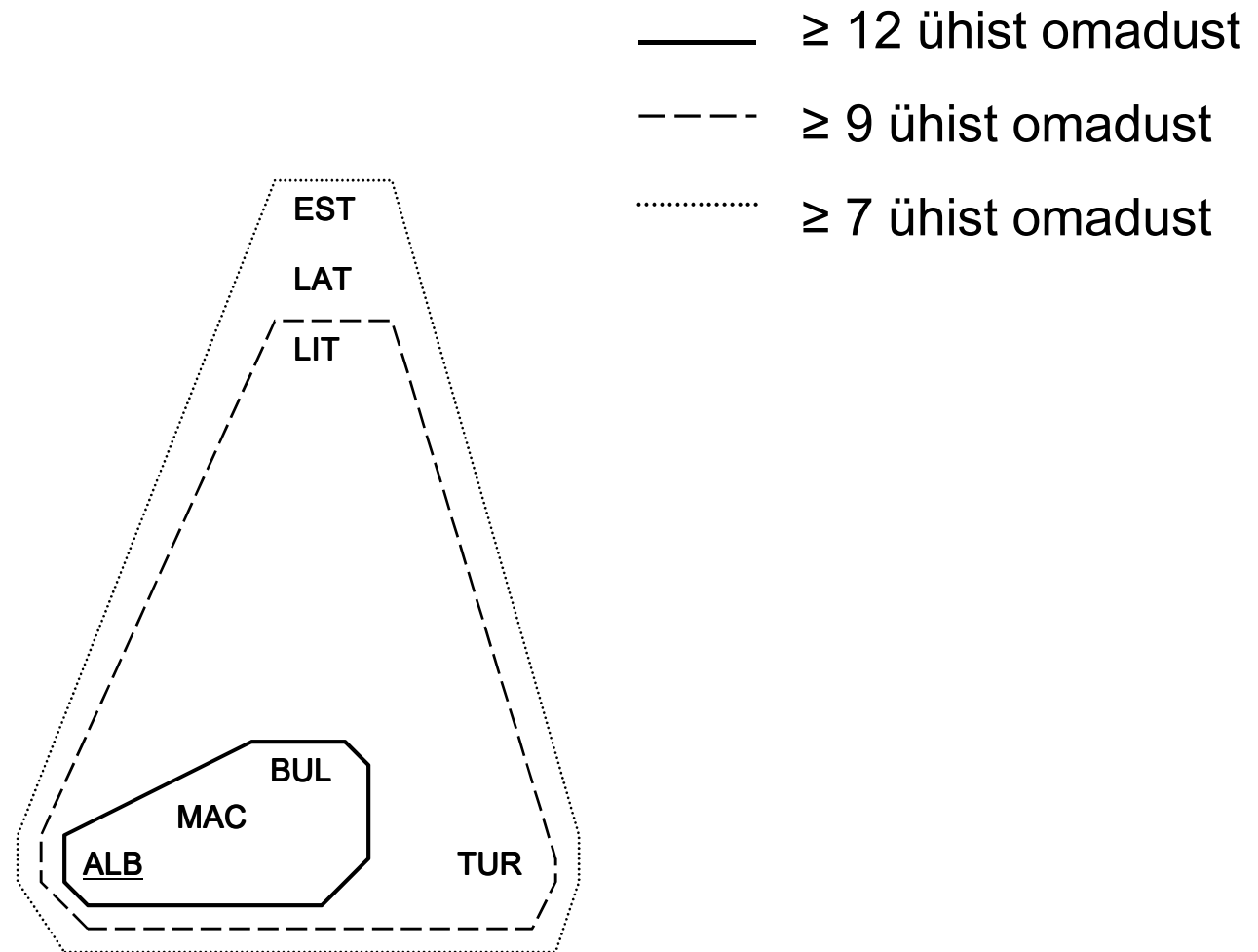
—— ≥ 18 ühist omadust

---- ≥ 10 ühist omadust

..... ≥ 8 ühist omadust

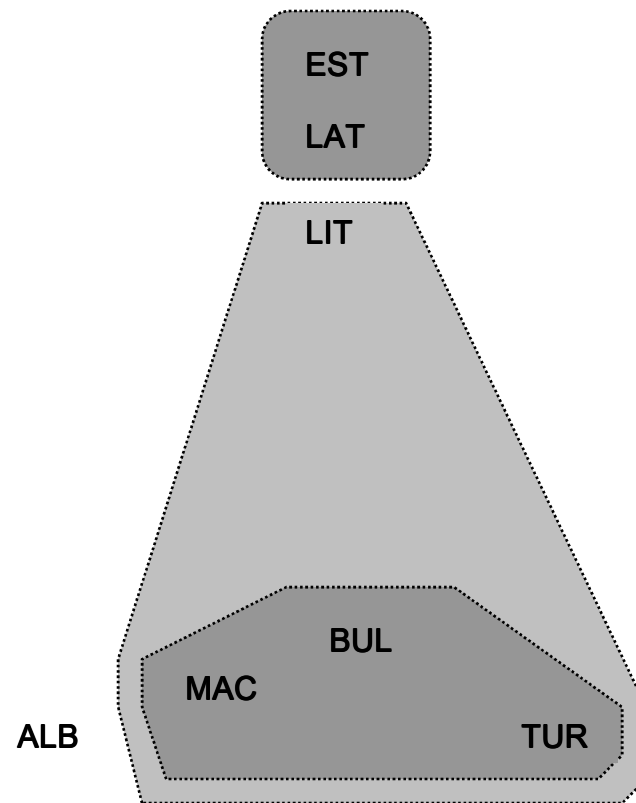

Sarnasuse aste albaania keelega

■ keeled, mis jagavad 18 või rohkem omadust

■ keeled, mis jagavad 16 või rohkem omadust

Valitud kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra, Y. 2004: Evidentiality. Oxford: Oxford University Press.
- Kehayov, Petar 2004: Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – Keel ja Kirjandus 2004/11, 812–829.
- Kehayov, Petar 2004: Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. – Keel ja Kirjandus 2004/12, 895–914.
- Linguistica Uralica 2002/2 (evidentsiaalsusele pühendatud erinumber)

- **Lühendid:** ACC – akusatiiv, ADM – admirativne kõneviis, ADV – adverb, AOR – aorist, COND – konditsionaal, EV – evidentsiaal(ne), DEB – debitiiv (vajaduse kõneviis), DEF – määratud artikkel, DEM – demonstratiivpronoomen, CONJ – konjunktiiiv, HAB – *habere*, INDIR – indirektaal, LOC – lokatiiv, INE – inessiiv, IMPF – imperfekt, NEG – eituse marker, PASS – passiiv, PRS – preesens, PST – minevik, PTCP – partitsiip, RM – renarratiivne kõneviis, SG – singular, 1 – esimene isik, 2 – teine isik, 3 – kolmas isik